

УДК 028.02
028:004
Прегледни рад

(Пост)култура читања: време изазова

Јадранка Божић
Народна библиотека Србије, Београд
jadranka.bozic@nb.rs

Сажетак

Три важна сегмента овог рада су одређивање појма читања, развојне фазе процеса читања и разматрање положаја књиге у информатичкој ери. Одавањем почаст књизи, указали смо на чињеницу да је савремене технологије уопште нису обесмислиле. Дигитална револуција нас приморава на радикално преиспитивање поступака и појмова које смо повезивали с писаним текстом. Категорије књига које су на тржишту у експанзији су дигиталне књиге и читачи. Књига је један од основних облика и темеља људске културе. Читање са екрана не противречи читању књиге одштампане на папиру, напротив, та два читања се узајамно допуњују и потпомажу. Читање са екрана је само нова форма усвајања текста, суштина остаје непромењена, читање остаје читање. Е-book неће, дакле, значити смрт књиге.

Кључне речи:

процес читања, криза читања, класична књига, електронска књига, савремене технологије.

Увод

У овом раду бавимо се интердисциплинарним истраживањем феномена читања у информатичкој култури. С обзиром на разноврсност облика у којима се књига данас појављује (класична књига, књига на CD-у, електронска књига, књига на интернету), поставља се питање да ли постоји неко заједничко језгро, свеобухватан појам књиге. Предмет овог рада је и развој процеса читања. Да ли постоји некакав прекид, превредновање традиционалног појма књиге у ери електронизације и виртуелизације света? – Хипотеза од које полазимо у овом раду је да ни до какве битне промене у поимању књиге није дошло и поред експанзије дигиталних издања.

У истраживању ће се применити метод разумевања (херменеутички), историјски и аналитичко-синтетички.

Појам читања

Читање је један од најделикатнијих и најкомплекснијих антрополошких феномена. Читање, као корелат писања, претходи писању. Постоје друштва без писма, али ниједно не егзистира без читања (Леви-Строс). Обожавање књиге (на свитку, папиру или екрану), једно је од начела друштва писмености.

Без обзира на то што је читање традиционално тумачено као обдареност дата у начелу свим људима, рани читаоци су били по правилу повлашћени, а само читање постало је предмет посебне мистификације. Међутим, није довољно да се људи описмене да би могли да

схвате садржај једне књиге. Читање једног дела изискује виши културни ниво и навику читања. Неопходно је и да ова навика постане потреба.

Читање се свакако не може редуковати на срицање, а није ни тумачење, како га је схватао отац модерне херменеутике Фридрих Шлајермахер. Оно је много више од тога: Новица Милић¹ читање дефинише као дисјунктивну синтезу различитих операција, од перцепције, разумевања и рекогниције, преко меморисања и рефлексije, до онога што би било спекулација, имагинација и фантазија.

Очигледно је да је разумевање текста нешто много више од пуког опажања знакова или речи, да се његово значење исказује кроз прожимање већ научених значења и конвенција, ранијих читања и личних искустава и укуса. Читање је кумулативно и тече геометријском прогресијом: нова се ослањају на претходно прочитана штива.

Развој процеса читања

Проблем писца и писања одувек је интересовао шири круг јавности; уосталом, теорије књижевности и нису ништа друго него расправе о томе како се пишу књижевна дела. О читању је, међутим, озбиљније почело да се пише тек у новије време и то нарочито од тренутка афирмације семиотике и теорије информација које су преко лингвистике ушле у оквир изучавања

¹ Новица Милић, „Увод у читање“, у: *Како читати: о сфери читања и културе*, прир. Саша Илић (Београд: Народна библиотека Србије, 2005), 11–20.

књижевности. Проблем читања је дошао у први план. Са гледишта теорије информација, пошиљалац (писац) и прималац (читалац) имају подједнак значај.

Читање је широк појам и односи се и на давнашње човекове покушаје да одгонетне знаке² које му је неко оставио или су били производ природних појава и феномена. Одавно је човек настојао да прочита и протумачи небеска и земаљска знамења. Читао је доцније пиктографске и идеографске знаке и законе исписане хијероглифима и клинастим писмом. С појавом писма и књига, поступак читања се усложњава и постаје компликованији, утолико што се утисци перципираних знакова преобликују у свести у одређене представе и читалац (прималац) има могућности да их читањем обнавља и памти. Такво сложеније читање разлаже се на више операција, у којима се подразумева да у човеку већ постоји један резервоар знања и да се та знања спајају с новим. Читање с много операција могло би се назвати читањем креативног уметничког текста.

Све то неминовно је изазвало интерес појединаца да се запитају каква је то активност „читање“. Зато је још Аристотел, расправљајући о књижевним жанровима, указао на специфичан начин примања њиховог садржаја. Али није било настојања да се изгради целовита поетика читања. Учињено је то тек у најновије време у којем се отишло у другу крајност и читању је почео да се придаје већи значај него писању.

Историја читања свакако започиње читањем сликом, које се и доцније одржало у сликовницама и стриповима. Криптограми и идеограми били су исликани предмети које је прималац читао тако што их је идентификовао са стварним објектима. Та врста сликовног писма и читања задржала се и доцније. У средњем веку било је уобичајено да се прилози из *Сћарој* и *Новој завети* осликају по зидовима цркава. Сиромашни и неписмени могли су једино на тај начин да прочитају библијске приче и науче поуке.

У XIII веку, у време процвата готске уметности, отпочело се са сликањем на стаклу, дрвету и камену, да би се потом прешло на сликање библијских приказа на пергаменту и папиру. У суштини, то су биле сакралне сликовнице међу којима је нарочито позната *Библија сиромашних* из XV века.

Читању сликама следило је гласно читање, при чему се обзнањивала нека важна порука. Јавно читање постало је важно као колективна манифестација у којој се маса народа и слушалаца призива да узме к знању неки државни допис исписан на свитку папируса. У XVIII, XIX и XX веку, у ери стварања великих људских конгломерата и покушаја да се њима овлада и на њих пренесе одређена идеологија, добило је на значају гласно,

јавно и колективно читање. Уобичајено је било и јавно читање у филозофским и књижевним друштвима или салонима.

Читање у себи, које је заменило јавно и гласно читање прогласа, наредби или црквених књига, помогло је читаоцу да успостави присну везу с књигом и да је осети као лично добро. Такво читање у себи захтевало је строгу приватност и посебне услове који одговарају потребама и менталитету сваког читаоца посебно.

Али читање, као и писање, требало је научити. У питању су били текстови који су служили за свакодневно споразумевање у обичном животу и који су имали прагматички смисао. „Проблем настаје“, пише Радован Вучковић, „кад се уместо те врсте текстова јавила потреба да се читају измишљени текстови који сликама стварају представу неке друге стварности од оне у којој живимо, а ипак у нечем сличне њој. Такве текстове немогуће је прочитати на јединствен начин. Зато се читање фикционалних текстова поставило као специфичан и најзначајнији проблем у укупној теорији читања.“³ О тој врсти читања првенствено су и расправљали теоретичари књижевности. Постављало се питање како се одиграва тај процес, зависи ли читање само од читаоца или је писац тај који у своје дело уграђује механизме који воде примаоцу његовог текста да га прихвати на овај или онај начин. Начин разумевања дела зависи и од способности читаоца и од навикнутости на читање фикције. Читање у том случају постаје нека врста креације која је утолико продуктивнија уколико је читалац осетљивији за књижевно-уметничке и естетске сензације.

Постоји ли криза читања?

Да ли ће информатичка галаксија уништити Гутенбергову? – Прогнозе о одумирању „папирне ере“, о превазиђености књиге, почеле су да се јављају још са Маршалом Маклуаном, шездесетих година овог века. Начин стварања, чувања и преношења информација из основа се мења. У том смислу, тренутак у којем живимо сличан је времену у којем је долазило до преласка са усмене културе на културу засновану на рукописима, а потом са рукописа на штампу.

Кад је у питању дугогодишња и све чешћа полемика око судбине књига као старог медија који је на удару новог, интернета, у сваком случају читање као такво није угрожено – у току је нови рат за читаоце дигиталних књига; у Америци цене електронских читача непрестано падају.

Промене до којих је дошло у информатичкој сфери, а тичу се књиге, требало би посматрати у контексту историје књиге и читања коју карактерише стална промена

² Алберто Мангел, *Историја читања* (Нови Сад: Светови, 2005), 16–34 и даље.

³ Радован Вучковић, *Писац, дело, читалац* (Београд: Службени гласник, 2008), 111. и даље.

форме и технологије. Чињеница да су књига и читање у електронском добу другачији него у доба штампаних медија, не значи да је потреба за читањем nestала. Напротив. Нови трендови који отварају могућност не само масовног читања већ и масовног писања, сугеришу да све више постајемо текстуална бића, бића речи. А будућност текстуалних формата – како дигиталних тако и оних на папиру – изгледа загарантована.

Окретање страница књиге у класичној форми или листање на најразличитијим е-читачима – два су приступа књизи која отварају мноштво питања. За електронско читање код нас још увек не постоји минимум неопходне инфраструктуре – ни технолошке ни културолошке. На Западу верзије електронских издања доживљавају прави бум и знатно су јефтиније јер штеде материјал и заобилазе штампарије и књижевну мрежу.

Електронски читачи постају прави тржишни хит. Дигиталне књиге и електронске справе са којих се читају почеле су да се омасовљавају прошле године и да се афирмишу као алтернатива класичним издањима. Њихов замањ је већ достигао оне критичне димензије када се констатује да је у току фундаментално померање у начину како се литература дистрибуира и конзумира. Нико, истина, не најављује скори крај књижевског бизниса, али се у овој области већ ствара паралелни универзум. У Америци је то, обавештава нас дописник *Политике* Милан Мишић, и те како приметно: путници метроа све више у рукама и пред очима имају *киндл*, *со-ни* или *нук*, тренутно најпопуларније електронске читаче књига. Они се заиста чине практичнијим од Гутенберговог изума: лакши су, у њима може да стане и цела библиотека, док нови бестселер може да се купи и из воза и да почне да се чита у року од једног минута.

Евидентно је да ће читање у времену садашњем и будућем бити исто име за различите медије и изворе – за екран и текст. У сваком од нас мораће да расте литерарац и дигиталац, напоредо.

Међутим (класично), читање је и даље интимни ритуал и опстаје управо као посвећеност у самоћи, јер та самоћа је адекватан, чак неопходан, пандан императиву комуникације коју постављају мејл, чет и блог. „Имам утисак да књига остаје, не зато што се мени тако приватно допада, већ зато што је књига већ толико година присутна као један начин човековог бивствовања са самим собом, што је данас најређи могући тренутак“, речи су Сање Домазет. „Мислим да књига неће постати део елитне културе него ће се задржати из најједноставнијег разлога. – Човек се обично враћа ономе што је проверено и ономе што је део његовог фенотипа и генотипа.“⁴

На питање како данас, на пример, Шекспир живи на интернету, Владислава Гордић Петковић одговара:

„Шекспирово дело, пролазећи кроз позоришна и филмска тумачења, па и кроз експеримент у електронској форми као што је чет представа у којој је Хамлет срезан на осамдесетак стихова,... увек поставља питања о љубави, власти, смрти, питања која су актуелна одувек и заувек.“⁵

А што се тиче суштинске разлике између класичне, папирне књиге и дигиталне књиге или читача, ње, заправо уопште нема. *Ана Карењина* ће бити подједнако велико дело у било ком облику: на глиненим плочицама, као инкунабула, џепно издање, луксузна књига у кожном повезу или текст на монитору неког електронског уређаја. Није суштина у томе одакле се чита, већ шта се чита.

Џејмс Билингтон, директор Конгресне библиотеке у Вашингтону, истиче како не верује да ће наши праунуци читати Шекспира само на компјутерским екранима. Иако се одвијају дубоке друштвене промене, предвиђања су се ретко остваривала у очекиваној мери или на очекиване начине. Издавачи књига и књижевари бујају, онлајн и офлајн.

Какве год биле стазе које ће на крају довести до успешних нових видова комуникацијских медија у XXI веку, медијски професионалци могу да се донекле утеше сагледавањем историјских правилности приликом технолошких промена које осветљавају принципи медијаморфозе. Тако, на пример, без обзира на то колико перспективно или претеће нека визија новог медија може да изгледа, принцип закасне прихватања открива да ће свеопште усвајање изискивати много више времена него што већина визионара предвиђа. По правилу, за тај процес је потребно да прође бар један људски нараштај. Принцип *кoeволуције* и *кoeзистенције* је опет показао да старији видови комуникације могу да коегзистирају с новијим кроз дуге периоде.

У дијахронијској равни, најпре је Ниче огласио да је умро Бог, а потом је, од средине прошлог века, најављена и смрт књиге. Наравно, реч је само о смени једне парадигме читања. У једном тренутку ће сигурно доћи до тачке када ће се е-књиге продавати више од штампаних, али далеко од тога да ће штампане књиге *умрећи*, како предвиђају многи техно-Нострадамуси.

Читање са екрана је само нова форма усвајања текста, суштина остаје непромењена, читање остаје читање, можда донекле брже, а можда и површније; читање са екрана не противречи читању књиге одштампане на папиру, напротив, та два читања се узајамно допуњују и потпомажу.

У Америци је други по величини књижевски ланац *Боргерс* под стечајем од почетка године јер се није прилагодио, као *Амазон*, променама технологије и навика читалаца коју је она наметала. Док *Боргерс* одлази у

⁴ Сања Домазет, Округли сто Политикиног Културног додатка „Живот у Маглуановом селу“, *Политика*, 18. јун 2011, 4.

⁵ Владислава Гордић Петковић, „Лични ритуали читања“, *Политика*, 26. децембар, 2007, 24.

историју, Асоцијација америчких издавача је саопштила да су једине категорије које су на тржишту књига у експанзији – дигиталне књиге и читачи. Веома је тешко игнорисати практичност *киндл*, *нук*, *ајдег* и других дигиталних читача. Између 2009. и 2011. њихова продаја је порасла за 164 одсто, а тренд је настављен и у овој години.

„Уколико електронска књига на крају и успе да истисне штампану књигу“, изричит је Жан-Филип де Тонак, „нема пуно основа за претпоставку да ће је тиме уклонити из наших домова и наших навика. Е-*book* неће, дакле, значити смрт књиге, као што ни појава Гутенберга и његовог генијалног изума није колико сутра укинула читање кодекса, нити трговину свицима папируса или *voluminama*. Различите технологије и навике настављају да коегзистирају... Стога, пожелимо добродошлицу таблама за цртање и периферним уређајима за ишчитавање који нам посредством екрана омогућавају приступ универзалној библиотеци, убудуће дигитализованој“.⁶

Много је веће питање какву ће промену читање са екрана унети у оно чему смо до данас приступали листајући странице књига. „Раскидањем древне везе успостављене између дискурса и његове материјалности, дигитална револуција нас приморава на радикално преиспитивање поступака и појмова које смо повезивали са писаним текстом“, речи су Роже Шартијеа. На делу су тектонски поремећаји из којих ћемо се већ некако извући.

Данас, када се чини да се традиционалној књизи неминовно ближи крај, Еко сматра да нема разлога за страх. „Могућа је једна од две ствари: или ће књига остати носилац записа за читање, или ће се појавити нешто што ће подсећати на оно што књига никад није престајала да буде. Варијације предмета књиге нису измениле ни њену функцију, ни синтаксу, већ више од 500 година. Књига је попут кашике, чекића, точка или маказа. Када сте их једном измислили, не можете их учинити бољим... Можда ће она еволуирати у својим саставним деловима, можда јој странице више неће бити од папира. Али, остаће оно што јесте.“ Еко додаје: „Све је могуће... Књиге би у будућности могле занимати само шачицу неприлагођених особа које би своју анахрону знатижељу задовољавале обиласком музеја и посетом библиотекама... Али, исто тако можемо да претпоставимо како ће и велики изум попут интернета нестати када на њега дође ред. Баш као што су дирижабли ишчезли са нашег неба.“⁷

Закључак

Овај рад не нуди готов одговор на дилему: класична књига или дигитална књига. За коначне судове неопходна је временска дистанца, а ми се налазимо у епицентру једне велике технолошке револуције која није само то. У питању је смена парадигме читања. Како ће бити решени присутни проблеми и тензије?

У данашњој ери виртуелности и информатике често се говори о крају: тела, простора, кретања, матерњег језика, читања. Међутим, свако од тих застрашујућих предвиђања, могло би бити допуњено најавом ренесансе: и то не само зато што у искуству једне исте особе може постојати вишеструко време и простор, већ и што се у свакој новој равни реалности поново вреднују стари, претходни нивои. Историја цивилизације нас учи да нов медиј у принципу не поништава претходни, напротив, помаже му као нека врста колатералног маркетинга. Наша култура је синергија свих актуелних и свих досадашњих медија.

Читање књига данас је у свету мултимедијална авантура али и прогресивни бизнис, мултинационалне електронске издавачке компаније избацују нове е-читаче, електронска издања књига обједињују филм и фотографију, док класични издавачи тврдих повеза полако почињу да губе битку.

Електронска књига у свету је општи тренд. Нисмо склонили никаквим катастрофичким визијама о смрти класичне књиге. Дигиталне књиге и електронски читачи наметнули су се од прошле године. На делу је смена парадигме читања.

⁶ Жан-Клод Каријер и Умберто Еко, *Не надајте се да ћете се решити књига* (Чачак; Београд: Градац К., 2011), 7.

⁷ Ibid, стр. 14–15.

Литература

1. Вучковић, Жељко и Нада Тодоров. *Култура читања у времену интернетџа*. Инђија: Народна библиотека »Др Ђорђе Натосевић«, 2010.
2. Вучковић, Радован. *Писац, дело, читалац: о креативном писању, читању и интеракцији*. Београд: Службени гласник, 2008.
3. Гордић Петковић, Владислава. „Лични ритуали читања“. *Полиџика*, 26. децембар 2007.
4. Домазет, Сања. Округли сто Политикиног Културног додатка „Живот у Маклуановом селу“. *Полиџика*, 18. јун 2011.
5. Каријер, Жан-Клод и Умберто Еко. *Не надајте се да ћете се решити књига*. Чачак; Београд: Градац К., 2011.
6. Мангел, Алберто. *Историја читања*. Нови Сад: Светови, 2005.
7. Милић, Новица. „Увод у читање“. У *Како читати: о стратегијама читања ширата културе*. Прир. Саша Илић, 11–20. Београд: Народна библиотека Србије, 2005.
8. Округли сто Културног додатка „Моћ медија у Маклуановом глобалном селу“. „Живот у Маклуановом селу“, „Привид слободе на интернету“ и „Сјај и беда Фејсбука“ (1–3). *Полиџика*, 18, 25. јун, 2. јул, 2011.

(Post)Culture of Reading: Time of Challenge

Summary

This paper focuses on three important issues: definitions of reading, developmental stages of reading process and consideration of position of a classic book in the IT era. Paying tribute to a classic book, we pointed to the fact that modern technology does not make it less meaningful. Digital revolution is forcing us to a radical review of the procedures and concepts that were associated with written text.

Digital books and readers are the only category of books that is in expansion on the market. Book is one of the basic forms and foundations of human culture. Reading from the screen does not contradict to reading books printed on paper; on the contrary, these two readings are complementary and mutually reinforcing. Reading from the screen is just a new form of adoption of the text, the essence remains the same, reading remains reading. *E-book* does not, therefore, mean the death of the classic book.

The history of civilization teaches us that the new medium does not cancel the previous one, on the contrary, it helps it as a kind of marketing collateral. Our culture is a synergy of all current and all previous media, so we are not inclined to any catastrophic visions of the fate of classical books.

Key words:

reading process, reading crisis, classic (printed) book, electronic book (*E-book*), modern technologies.

Примљено: 30. априла 2011.
Прихваћено за објављивање: 2. септембра 2011.